

смаку в їді, той недужий. Усюди і в усьому треба нам контрасти зводити в гармонію.

Коли ж Ти, Господи, навчаєш нас того самого правила і в моральному житті, то ми тут найшли себе. (Далі буде).

Проф. М. Чубатий

ДЕВЯТЬСОТ ПЯТЬДЕСЯТЬ ЛІТ ХРИСТІАНСТВА В УКРАЇНІ

Писати про 950-ліття християнства в Україні — це значить заторкнутися найосновнішому питанню історії українського народу, — питанню його національної культури в найширшому розумінні, себто заторкнутися питанню окремішньої індивідуальності українського народу, а тим самим порушити основне питання існування та невмиручости української нації впродовж понад тисячолітнього часового простору, без уваги на всі історичні буревії та катаклізми.

Людина, що примітивно дивиться на життя народів, схильна саме цю проблему — християнізації українського народу — маловажити, мовляв, справа християнства в Україні — тільки один бік нації — його релігії, це ж проблема неосновна. І зараз — соціаліст висуне вам як важнішу, на його думку, проблему соціальну, націоналіст — питання новочасного націоналізму і т. ін. Та коли основно поглянемо на життя нашої нації оком дослідника історика, негайно спостережемо, що це все проблеми нові, які виринули перед кількома десятками літ, натомість християнство в Україні живе та формує духовість нації вже поверх тисячі років, ставши стовпом і здорового українського націоналізму, і суспільної справедливости. Український народ пережив різні погляди на життєві форми народів, він пройшов через різні державні та соціальні устрої — свої власні та чужі, йому насильно накинени. Минулася власна держава Володимира, Ярослава, чи Данилове королівство. Прийшла та минулася стара литовсько-польська доба, повстала й зникла козацька держава, виросла та впала царська Росія і конституційна Австрія, — християнство ж живе в українському народі тисячу років, і то у тих самих культурно-національних формах, що їх нам передали наші предки із тієї глибокої старини.

Минувся старий родовий лад в Україні, повстав і пропав феодалний порядок з панщиною включно, появилось новітнє робітниче питання аж до новочасного рабства робітника та селянина в Сов. Союзі, а на його місце прийде щось нове, християнство ж було й залишилося як найтугіша підпора існування нації, як основний складник її індивідуальних прикмет. Тож не диво, що кожний ворог українського народу, який бажав би його викреслити із списку живих народів і тому бє по всіх проявах його національного життя, все таки головний та найсильніший удар звертає проти Церкви. Прорідити її ряди, здеморалізувати вірних та духовний провід, або розбити одноцілий церковний організм на атоми сект, щоб під

кінець розпочати безщадну боротьбу з Церквою — це шляхи, якими ступає більшовицький ворог українського народу.

Ось причини, чому більшовизм розпочав боротьбу з християнством, чому намагається знищити його. Вирвати з душі українського народу християнство, ту найстаршу форму його духовости, значить перетяти нитку тисячолітньої традиції, що лучить теперішнє покоління зо славним минулим предків — це простий шлях, щоб убити саму націю.

Християнство, у тій культурно-національній формі, що її створили наші предки, стало навіть міцнішим цементам українського народу, ніж його держава. Хто залишився при рідній Церкві, той лишився при нації, хто від неї відстав, той теж пропав для нації, коли не в першому, то напевно в другому поколінні.

ПЕРЕДХРИСТІАНСЬКІ ЧАСИ.

Кого це не переконує, нехай кине оком в наше минуле. Історія української нації, історія української держави як вищої, завершенної форми національного життя, припадає докладно на той час, коли в Україні починає поширюватися християнство. Видно, існує причиновий зв'язок між християнізацією українського народу і його формованням як окремої національно-індивідуальної державної цілості. А процес християнізації наших предків почався куди раніше, ніж це зазначує ювілей, що його в цім році обходить увесь український народ. Не 950 літ тому, але грубо понад тисячу років минуло, відколи християнство починає вже на добре поширюватися на нашої землі.

А перед тим? Чи існував український народ як цілість, чи мав свою державу? Знаменитий наш літописець Нестор оповідає нам, що було передтим. На великих просторах української землі жили тільки окремі племена, що з них згодом витворився український народ; племена на різних ступнях цивілізації, з різними звичаями та різними етичними поглядами — „имяхуть бо обичая своя и закони отець своих, и предания, каждо своя норы”. Одні з них трохи культурніші, як наддніпрянські поляни, уличі та тиверці, інші жили ще „скотським образом” — як деревляни та дреговичі. Десь у Галичині на Підкарпатті — хробати, та всі вони не мали між собою ніякої лучности, вважали себе за чужих, нерідко за ворогів. Кожний мав свій „обичай и норы”. У кожного був свій звичаєвий правовий порядок; примітивна поганська віра не була для них ніяким лучником.

Розбиті та слабі підчинялися чужим наїзникам та саме напередодні проникання християнства платили дань східнім своїм сусідам хозарам. І не диво, бо такі відокремлені племена могли стати тільки тереном чужої сусідської експанзії — культурної та політичної, особливо серед тих бурхливих часів у Східній Європі, коли то через нашу землю перевалювалася одна азійська орда за одною. Такий сирий етнічний елемент не був ніякою збірною силою, здібною опертися наїзникові навіть нечисленному, але добре зорганізованому. Тож не диво, що пани нашої поганської України чергувалися одні за одними — авари, хозари; чорноморські береги загорнули візантійці.

В додатку кожний сусід вважав нашу землю за терен свого культурно-релігійного розросту — арабського магометанізму, хозарського юдаїзму чи вкінці християнства вже тоді виразно розділеного на східне та західне, хоча формальна одність Церкви ще існувала. Ті намагання сусідів культурно та релігійно опанувати нашу землю убрав наш Нестор літописець — як багато інших важних історичних подій із життя рідної землі — у легендарне оповідання про посольства чотирьох народів до Володимира Великого, що то стали його намовляти кожний на свою віру. Це була велика загроза для майбутности української нації, бо до політичного та побутового розбиття української племінної збірноти могло ще прийти релігійно-культурне розбиття, а через те взагалі не міг би повстати український народ у таких розмірах, як тепер.

Аж прихід християнства та перемога однієї його форми, саме східнослов'янської, вирішили не тільки духове обличчя українських племен раз назавжди, але теж уформили їх як цілість. Словом, ступнево, як вкорінюється християнство східного типу, починає кристалізуватися одноціла українська нація та стає підложжям для будови староукраїнської держави.

ПЕРШЕ ХРИЩЕННЯ УКРАЇНИ-РУСИ.

Християнство діставалося до нас різними шляхами — і просто з багатого грецького джерела, з світлої тоді Візантії, і з слабеньких джерел східнослов'янського християнства у зрозумілішій слов'янській мові — з великоморавського центру та з Болгарії, але теж і латинське християнство з півночі, водним балтійсько-чорноморським шляхом з Скандинавії. Діється те досить вчасно, бо десь у половині IX. ст., а не тільки наш літописець, але теж ціла низка поважних грецьких джерел вже коло 870. р. згадує навіть про перше хрищення Руси. Чи випадково,... чи може теж з інших причин, сталося воно одночасно з першими історичними вістками про староукраїнську державу; ба, що більше, перший історичний український київський володар, Аскольд, — як виявляють нинішні наукові досліді — це теж перший християнин на українським престолі.

З того виходить, що християнізація України почалася добре понад сто років вчасніше, як оповістили християнство панівною вірою та офіційально охрестили Україну-Русь за св. Володимира коло 989. р.

Понад сто років тривало мирне змагання християнства з поганством; вищої духової і етичної культури з варварством та одночасно київського національного й державного централізму з племінним партикуляризмом і відосередними тенденціями окремих племен, що їх треба було поборювати нераз дуже кровавими засобами.

Я згадав вище, що християнство проникає на нашу землю мирним шляхом. Ми майже не чуємо про ніякі репресії переважного ще поганства супроти християнства, подібно як пізніше після перемоги християнства рідко чуємо про репресії супроти поганства, що бувало щоденним явищем у західній Європі.

За першого київського князя Аскольда, дарма, що вперше вже хрищено стару Русь, переважає ще поганство. На допомогу приходить йому з неукраїнської півночі нова поганська стихія, коли прибув до Києва князь Олег — деє при кінці IX. ст. Одначе хвиля християнства в українським київським центрі була вже така міцна, що за його наслідника Ігоря заливає вона вже навіть княжий двір. На дворі князя Ігоря либонь чи не першу роллю відіграють християни — передовсім у дипломатичній службі. В т. зв. другим договорі Руси з греками (944) християни творять не то що поважнішу частину посольства київського князя до Візантії, але навіть цей міжнародний державний акт записує поважніша частина українського державного представництва вже по-християнськи, у соборній церкві св. Іллі в Києві, побіч поганської форми записання другої частини тієї мирової делегації, що ще присягала по-поганському на свої щити та на мечі.

Хвиля християнства пориває навіть самого князя Ігоря та його жінку Ольгу; і хоча християнство Ігоря нині в науці сумнівне, то християнство кн. Ольги це вже історичний факт, а в її особі має український народ першу свою святу — понад сорок кілька років перед хрищенням св. Володимира.

Та водночас та княжа пара на київським престолі веде не тільки мирний бій за однопліє духове обличчя українського народу, але теж криваву боротьбу за державний звязок з київським осередком тих відсталих земель, що за словами Нестора жили ще „скотським образом”, та де світло християнської науки ще не доходило — напр. у деревлянські племенні області. Ігор гине навіть у тій боротьбі за державну одність Руси-України, натомість переможно виходить його жінка Ольга, прилучивши деревлянську землю, нинішню Волинь, силоміць ще до Києва.

Здавалося, що християнізація нашої землі покінчиться можливо вже за княгині Ольги, бо по своїм хрищенні вона розвинула в тім напрямі дуже рухливу діяльність — наладнала правильні міжнародні звязки з обома центрами християнства, і з Візантією, і з римським цісарем німецького народу, щоб так унезалежитися від обох; одначе офіційно впровадити український народ в гурт християнських народів тогочасного світу, в ту середньовічну „*communitas nationum christianarum*” їй не вдалося ще. Під її протекторатом міщансько-купецький елемент Києва горнеться до нової віри та швидко змінє духове обличчя української столиці, у вірі бабки-княгині зростають обидва її внуки-княжичі, Ярополк і Олег Святославичі. Але й прихильники поганства не були ще такі слабкі, бо їх підтримував напливовий воєнно-варязький елемент, а до нього душею пристав її рідний син-одинак Святослав Завойовник. Нічого не помагали зусилля матері приєднати для нової віри сина. „Як охрищуся, дружина стане з мене сміятися” — відповідав добродушно матері Ользі цей прототип козака на київським престолі. Одначе христитися нікому він не боронив; літописець додає: „аще кто хрестися, не браняху, не ругахуся” — не боронили, тільки сміялися. Ціле життя приходилося йому воювати, щоб зберегти цілість української держави. Що кн. Ольга хотіла зробити духово-релігійним обєднанням укра-

їнських племен, те Святослав мусів робити ще силоміць; серед того й згинув, а з ним і остання підпора поганства в Україні.

Виховані під дбайливим оком бабки Ольги обидва Святославичі — Ярополк та Олег — були вже християнами та перейняли як християни керму українського півдня. В столиці припинилися вже жертви тим Перунам, Хорсам, Велесам та іншим божкам смеркаючого світу, трупішали невідновлювані і самі їх ідоли, бо „князь велику волю даде християном” — відмічує літопис. Знаючи Візантію як не найліпшого сусіда — Ярополк навіязує звязки з західними християнами, й то вже просто з головою західнього християнства — з римським Папою; це перша в історії вістка про якісь звязки України з Апостольським Престолом.

ПОГАНСЬКА РЕАКЦІЯ З ПІВНОЧІ.

На українським півдні християнство вже перемагало, та зближався рішальний бій християнства в Україні з поганством, що стояло ще міцною ногою на півночі. У Новгороді, далеко від християнського двора кн. Ольги, виховувався в поганстві третій син Святослава, Володимир, у родині визначного дружинника Добрині, погорджуваний київським схристиянізованим двором, як син ключниці — двірської дами Милуші, із рідні того ж Добрині. Для святого спокою вмістив його батько Святослав як намісника Новгороду над Ільменським озером, де він княжив при допомозі свого таки дядька Добрині.

Не раз і не два протинав Володимир води Балтику у походах як товариш варязьких вікінгів, поклонявся не тільки Перунові, але й Воданові та став божищем поганської ще тоді півночі і одинокою надією — спасінням тих поган серед українських деревлян, сіверян чи навіть полян, що вже на вулицях християнського Києва не мали що робити, тільки ховалися по далеких волостях, по відсталих своїх гаях та дібровах у песимістичній безнадійності зо старою вірою в русалки, лісовиків та інших племінних їх опікунів.

РІШАЛЬНИЙ БІЙ ХРИСТІАНСТВА З ПОГАНСТВОМ.

Мусіло прийти до зудару тих двох світів — між духово вищим християнським світом київського володаря Ярополка та фізично сильнішим ще поганським світом Володимира. Хто остаточно переможе — сила духа чи сила залізного меча? Бо ж не все фізична перемога — остаточно та тривала. Нераз буває в історії, що переможця згодом духово завойовує переможений. Колись Рим переміг Грецію силою меча, але переможені греки завоювали римлян-переможців силою свого духа. Так було й тут.

Мечем побідив невідродний син Святослава; Ярополк згинув та добув тільки в історії ім'я першого мученика за християнську віру в Україні. Як переможець віхав Володимир до цілком уже схристиянізованої столиці України. Але яким чужим почувся він тут?

На місце спорохнявілого Перуна можна було поставити нового, ще й зо срібною головою та золотим вусом — як записує літописець, одначе привернути йому пошану київлян це вже було важко. Як звичайно, в таких ситуаціях стали появлятися випадки насиль-

ного приневолювання до культу Перуна, але й це нічого не помагало.

Могутній переможець та володар усієї Русі-України від Вислоки по Волгу, від Чорного моря по Балтик мусів покоритися перед духово християнським Києвом.

Він — обновник культу Перуна та вся надія погасаючого поганського світу — заломився. Його геній був надто пронизливий, щоб не доглянути, що переможені мечем київські християни таки духово вищі від нього. Їх віра це не баламутні легенди слов'янських предків, вона вияснює всі такі життєві проблеми, перед якими давня віра була безрадна й не мала відповіді. Ніде правди діти — міркував Володимир над словами папських висланців — що християнська віра — світло, а його віра — тьма. Зрештою, християнство це теж віра світлої Візантії, найкультурнішого цісарства світу.

Не без того, щоб Володимир не доглянув етичної вищости завойованих ним християн, як вони розв'язували одною тільки добровільною любов'ю важкі проблеми прилюдного життя. І це саме споює визнавців однієї віри в одну цілість. Сьогодні він переможець і держить силоміць тих хробатів на рубіжжях своєї землі, і тих бунтівливих деревлян та дреговичів, і тих північних, чужих українцям слов'инів та радимичів, але що станеться з його потугою, як його не стане. Він бачив, як без того духового цементу та могутності постійно розсипалася по смерті кожного часного володаря, і Олега, і Ігоря, а навіть його батька Святослава; доконче треба їм дати духову споєність.

Тільки така віра, як християнська, може споїти його велику племінну державу в одну цілість без постійного застосовування сили завойовницького меча.

Він міркував та вагався. Ті вагання наш поетичний літописець одяг у кирею гарних, хоча досить простодушних легенд — про те, як то посли приходять до Володимира від усіх народів світу, як то кожний намовляє його на свою віру; є там християни зо сходу й заходу; є жиди та магометани; як дотепно кожному Володимир відповідає. Він радиться зо своєю радою, рішенняють вислати посольства по всіх усядах, дивитися, котра віра найкраща. Вернувшись, висланці дають князеві звідомлення та поручають східне християнство. Простодушні та такі райдужно гарні оповідання свідчать тільки про одне, що стара Русь-Україна за Володимира найшлася на духовім закруті, перед важким рішенням.

НАВЕРНЕННЯ ВОЛОДИМИРА.

Рішили аж дві немов зовсім випадкові події — як нерідко у житті людини, так і цілих народів. Заїхав до Володимира у Київ його друг молодости, товариш бурхливих воєнних походів над берегами Балтику, Оляф, син старого норвезького вікінга Трігвея. Приїхав відвідати свого товариша молодости та поглянути на світле його володіння у тім далекім Києві в Україні; побачивши, як живеться нашому князеві-сонечкові. А може прибув він і з іншою ясною метою, прихованою на дні своєї душі. Та як здивувався Володимир своїм гостем. Він уже не звеличник бога війни Водана,

а визнавець Христа, того ж, що його визнає, крадьки так багато, таки ж самих киян. Ще цікавіше розказує йому Оляф, син Трігвея, що у його батьківщині, землі вікінгів, теж уже багато змінилося. Св. Оляф, що його ім'я він носить, усюди вкорінив християнство, старі боги зникають. — „Володимире, час і тобі піти моїм слідом” — ось думка прегарної скандинавської заги про Оляфа Трігвезона та його побут в українській землі, у Володимира В., заги напевно спертої на історичнім підложжі.

Не треба було багато переконувати Володимира, бо він і сам доходив у своїх міркуваннях до того самого; та все таки зустріч з таким рідким гостем, другом юних літ, рішила про його душевний перелім;... він вже в душі теж християнин, такий же, як його піддані українського півдня. Мало це бути коло 986. р.

ХРИЩЕННЯ ВОЛОДИМИРА.

Та з котрого середовища брати християнську віру, з котрим увійти у безпосередні церковні взаємини: близька Візантія? далекий Рим? чи може одноплемінна Болгарія? Візантія — світло над світлами, осередок тогочасного культурного світу, та яка вона підступна й небезпечна! Скільки то разів вона воювала з Руссю, і мирні договори складала, та безцеремонно їх ломила, а от хоч би трагедія нещасного його славного батька Святослава, хіба не в тім і їх рука, хіба це не наслідки „грецької вірності”?! А може Рим — це ж, як повчають християни, — осередок християнської віри, таж і його друг Оляф Трігвезон — римський християнин. А може таки одноплемінна Болгарія, і не така небезпечна, і з Римом в приятні, і від Візантії — як Русь — сторонить. — До того та Візантія і приманчива, хоч горда, і на всіх дивиться, як на варварів. А все таки Володимира, що стояв на вершку своєї могутности, вона таки манила, таки тягнуло його щось стати тій Візантії близьким.

І знову другий випадок потягнув Володимира, володаря України-Руси за Візантією. Той гордий візантійський цісарський двір опинився у такому просто безвихідному політичному положенні, що не тільки забажав сам зблизитися до Володимира, але навіть був готов споріднитися з Володимиром та одружити з ним цісарську сестру. Це вже був вершок осягів для Володимира у тогочасному міжнародньому житті, про що давніше Володимир і мріяти не смів — стати швагром самого візантійського цісаря та воднораз і вуйком другого західньо-римського цісаря Оттона III. через його маму — візантійську цісарівну. А візантійського цісаря приневолювала відступити від двірських візантійських традицій просто катастрофа династії, що невідмінно приближалася.

Саме в тому часі зворохобився цісарський вождь Варда Склір. Полумінь ворохобні охопила більшу частину імперії, бо цілу Малу Азію. Прожогом згромив цісар своє військо. Провід над ним перейняв досіль вірний полководець Варда Фока, племінник бувшого імператора Никифора Фоки, що рушив проти збунтованої Малої Азії. Бунтівник розгромлений, в руках цісарського вождя М. Азія та ціла цісарська армія. Але Варда Фока був теж греком, до того цісарського роду. Чому б і йому не стати цісарем замість імпера-

тора Василя, коли перемога й уся сила в його руках. У Царгород долітає нова ще жакливіша вістка — переможний вожд збунтувався, ціла цісарська армія до його наказів. Кілька тижнів, і катастрофа династії довершена; в такій ситуації і горді стають покірливішими. Одинока надія на того північного могутнього варвара, тільки він може врятувати імперію та, що важніше, цісарський престіл для династії, тим більш — як доносять наші купці з Руси — він схиляється до християнства. Треба, доконче треба, щоб рятувати династію, зломити династичну традицію та — хоч з болем серця — цісарівну одружити з тим варваром, бо тільки під тією умовиною він готовий допомогти... Посольства, пертрактації і обітниця, що „порфірородна” сестра Анна вийде заміж за Володимира.

Та як тут дружитися з варваром, таж слава нашого роду, наш славний предок і філософ імператор Костянтин Порфірородний немов в тестаменті наказував „не дружиться з варварами, не понижуйте гідности імператорського роду”, а цей володар Руси саме ту умовину ставить як найважлишу. Вибираймо — катастрофа династії або... подружжя з варваром!!

Ясна річ, вибрали це останнє. Володимир стає швагром імператора над імператорами, дружитья з цісарівною, христить і себе, і ті зацілілі рештки поганського світу на українським півдні та задумує понести Христову віру по всіх частинах своєї великої держави.

ОСТАТОЧНА ПЕРЕМОГА ХРИСТІАНСТВА В УКРАЇНІ.

Акт хрищення киян — мабуть 1. серпня 989. р., стає немов символічним днем тільки повної переваги християнства над поганством в старій Україні; не є він навіть нашим медіолянським толеранційним едиктом Костянтина В., але скоріш едиктом цісаря Теодозія в римській державі, що робив християнство панівною вірою в державі. Оце й змісл 950-літніх ювілейних роковин, що їх в отцім та наступнім році святкує весь український народ.

Обставини, а в першу чергу географічне положення української землі, рішили про те, що ми стали християнами східнього обряду та культурно увійшли в залежність від грецької Візантії. Одначе Володимир В. був завеликий державний муж, щоб не розуміти небезпеки з боку Візантії, тому у практичному церковному житті українська церква наближується до недалекої Болгарії, звідтіль бере перших духовників до душпастирської праці, звідтіля приходить зрозуміліша словянська літургічна мова, звідтіль бере він теж церковну єрархію — в особі першого київського митрополита Івана. Болгарія держалася також здалеку від Візантії, натомість підтримувала звязки з Римом; це теж було причиною, що наша Церква вже досить вчасно засвоює собі прихильність до Риму, не зважаючи на всі зусилля Візантії поширити і в Україні нетерпимість до Апостольського Престола. Зрештою, таке прихильне наставлення до Заходу, дарма, що ми східного обряду, підтримувала українська державна влада. Прихильна для Заходу була теж національна частина нашого старого українського духовенства.

ЗНАЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ СХІДНЬОГО ХРИСТІАНСТВА.

Східній характер нашого християнства мав багато корисного, але також і відємного. До корисного слід зачислити те, що східне наше християнство все таки мало свій осередок у землі найвищої тоді культури світу, а через те діставали ми культуру просто з дуже щедрого джерела. І тим тільки можна пояснити такий великанський та швидкий зріст культури у нашій старій державі, зокрема XI. та XII. ст. *). Сусіди наші тоді — без пересади говорячи — могли багато дечого вчитися від нас.

Та були теж у тім факті і відємні риси. Те східне джерело культури почало досить скоро висихати, щоб в XV. ст. зовсім пригаснути. Першество у культурній ролі пересувається на захід Європи. З ним, щоправда, мали ми різні звязки, однак він все таки залишився для нас чужий. До того Візантія намагалася вже досить вчасно засаджувати в Україні ненависть до західного католицького світу. Не все те і не зовсім їй вдалося, але все таки те упередження до західного християнства унеможливило нам наладати негайно по упадку Царгороду звязки з заходом та звідтіля черпати далі соки для нашої духової сили. Наше духовенство пробувало наблизитися до заходу кілька разів, а саме намагалася навязати церковні звязки з Римом, пірвані Візантією.

Так само наша літургічна словянська мова, зрозуміліша від чужої грецької чи латинської, спершу давала деякі прислуги в поширюванні християнства, однак саме вона не приневолювала нас — навпаки, як на заході незрозуміла для загалу латина — дбати вже вчасно про розвій народньої мови. Тому й старословянська мова залишилася у нас на довгі часи літературною мовою, спільною теж і для Москви, що завдяки нам зросла на півночі в силу та стала поважно нам загрожувати.

Тож не диво, що ми, поставлені на межі двох культурних світів — між сходом та заходом, могли або створити зовсім новий посередній тип культури, доки були політично сильні, та так відіграти дуже поважну, просто месіяністичну роль у поєднанні тих двох непримирних світів... або самим розбитися духово між тими двома світами без ясно окресленої власної індивідуальности — в часах нашої політичної слабости. Перша можливість відкривалася перед нами за часів нашої староукраїнської держави, друга стала перед нами у цілій грозі в часі нашого політичного поневолення.

НАСЛІДКИ ВВЕДЕННЯ ХРИСТІАНСТВА.

Офіційальне введення християнства в старій Україні мало переломове значення в різних ділянках нашого національного життя. 1. По перше, воно причинилося відразу до стихійного розвою у нас духової та матеріальної культури народу. 2. Український народ перероджується етично та дістає новий правопорядок. 3. Український

*) Велику годішню українську культуру пояснюють також і сливе тисячолітнім попереднім її розвитком серед місцевого населення, без уваги на мандрівки різних орд через ті землі. Дещо про те говорить і Ю. Липа у статті: „Київ, Вічне Місто”, вміщений у цьому ж числі „Дзвонів”. — Редакція.

народ через спільну релігійну культуру та одну церковну організацію стає всередині однією доволі цупко сповненою. 4. Своїм культурним та церковним впливом наш київський центр виховує та на довгий час стає духовим осередком для сусідньої цілої східної Європи (Москви, Білоруси, Литовсько-руської держави, Волощини та Молдавії, а навіть для балканських слов'ян). 5. Український народ охристинившись, аж до XIV. ст. включно стає поважним чинником серед гурту християнських народів Європи. 6. Ті духові сили та світла традиція Києва, що їх нагромадив наш народ завдяки християнізації, стали на довгі віки національного лихоліття резервуаром рідної культури та все живої традиції.

1. Розвій культури.

Вже досить вчасно по хрищенні плитеньке джерело болгарської молоді культури нам не вистачало й на полі духового розвою нам треба було таки добиратися до багатого джерела грецько-візантійської духової скарбниці. Вже за Ярослава Мудрого Русь-Україна бере звітлі твори літератури, науки, взори шкільної освіти, зразки мистецтва, частинно і правову культуру. В Україні засвоюється навіть тип освіти тодішньої інтелігентної людини — п. заг. „поученіє книжнє”. У Києві за Ярослава М. повстає окремий перекладний інститут, що перекладами засвоює наші старі літературні важніші твори грецько-візантійського письменства. За грецькими взірцями повстають по важніших містах школи, що дають — як на той час — зовсім основне знання богослов'я, стислих наук, філософії. Нерідкими стають у нас люди, що говорять кількома мовами, нераз п'ятьма, а навіть сьомою.

Правдивим розсадником духової культури, навіть не конечно за грецькими взорами, але вже оригінальною, стають м а н а с т и р і; тут народжується зовсім солідне літописання. Духовні українського походження були вчителями правдивого патріотизму та національної гордості з потуги славної Батьківщини „Руської Землі”, про яку слід дбати, та не руйнувати її крамолами. Вони намагаються вишукати глибші корені рідної традиції. Особа св. Володимира була їм за свіжа. Ми не неофіти — твердять вони — та докладають сил, щоб доказати, що християнство в українській землі — апостольського походження. Безпосередні висланники Христові, апостоли, вже засадили — мовляв — у нас Христову віру, а брат св. Петра і перший апостол св. Андрій на вертав наших предків! І звітіль то повстала прегарна легенда про прихід св. Андрея на київські гори та про благословлення місця під майбутню столицю староукраїнської держави, під — матір усіх руських городів. З тих самих мотивів духовенство українського походження дбає про канонізацію своїх святих; вже досить скоро є їх зовсім поважна кількість: св. Ольга, св. Борис, св. Гліб, св. Антоній, св. Теодозій, св. Володимир і ін.

Слідом за духовою культурою поступає розріст тієї матеріальної культури, що стоїть на рубіжжях духової. Муроване будівництво, архітектура взорується на візантійських, а згодом західних зразках. Будова доріг, поліпшене рільництво, садівництво — теж знаходили вчителів по монастирях; і ті ділянки багато завдя-

чують християнізації української землі. Таким чином християнська віра принесла з собою піднесення людського духа у нас на куди вищий ступень розвою.

2. Етичне переродження.

Та християнство стало не тільки джерелом високого просвічення людського ума, не тільки джерелом вищої матеріальної культури; воно теж відродило етично племена „Української Землі”, ввело життєві засади та установи, що на почві добродушної словянської вдачі розрослися скоро буйним життям. Дикі „нрави та обичаї” підо впливом етики християнської любови зникають. Християнство ублагороднює подружжя та родинне життя, взаємини між батьками та дітьми, між крєвними ближчими та дальшими.

Християнська Церква творить новий незнаний досі світ харитативної праці в ім'я любови ближнього. Вже Володимир В. у своїм уставі для духовенства широко розгортає потребу допомоги вбогим та життєво опущеним людям, для них плянують закладати захисти та давати поміч і опіку під крилами церков. Для подорожніх передбачені там заїздні доми, для хорих лічниці. Сам князь давав добрий приклад у своїй столиці, бо щоденно вбогим хорим казав відносити по домах харчі зо свого стола.

Християнство та Церква підіймає в ім'я любови ближнього розвязку соціальної несправедливости та в першу чергу поборює рабство, як установу незгідну з засадами рівности всіх людей перед Богом. Духовні мали поручення при смертній сповіді робити моральний натиск на „господинів”-власників рабів, щоб як не всім, то принаймні частині з них дарували волю, хай, мовляв, „моляться за твою душу”. Так у старій Україні поветає окрема верства т. зв. „задушевних людей” — давніших рабів — визволенців, що як селяни осідали на церковних ґрунтах. Під харитативну опіку Церкви дістаються всякі життєві невдачники, банкроти-купці, навіть княжі ізгої, як „люди церковні, богадільні”, що ними в ім'я християнської любови, ради Бога, слід зайнятися та уможливити їм корисну дальшу працю.

Християнство стає у нас не тільки на сторожі соціальної справедливости, але теж політичного внутрішнього замирення. Не звідкіль інде, а з духовних кругів виходять заклики до князів та бояр залишити крамоли: „не губите Руськія землі... не отдавайте єя в руки иноплемеников”.

Хоча наші предки вже здавна мали дуже живе вичуття права та правопорядку, то все таки з приходом християнства прийшло до нас з Візантії знання ще й римського права, що, засимілювавшись із місцевим словянським правом, дало знамениту, незрівняну систему староукраїнського правового ладу, знаного в науці під назвою „системи Руської Правди”.

3. Християнство організує українську націю.

Та безперечна і безсумнівна заслуга християнства у тому, що воно зробило з тих окремих східноєвропейських племен, неспо-

єних нічим, вічно з відосередними прямуваннями — один організм, один національний моноліт, що перетривав досі, дарма, що втратив власну державу. Вже сама одність духової та матеріальної культури, що за одним взором виходила з центру, зо столиці Києва, стала витворювати щораз то міцніше почуття спільноти та приналежності до одного народу. Мабуть не деінде, а таки серед духовних кругів, що взорувалися на візантійській одноцілій імперії, повстає поняття та назва спільної Батьківщини під назвою „Руської Землі”, тобто Держави. Її потуга та слава, її розріст та добро — це така часта тема та провідна червона нитка неодного твору авторів у монашій рясі українського походження, у протилежності до провідних космополітичних думок авторів-чужинців греків, у яких саме немає тієї постійної нотки.

А вже просто вирішальним чинником у цементуванні однієї української нації та міцною підпорою ідеї державної та національної одности стала церковна організація з київським митрополитом на чолі. Київському митрополитові підлягали всі єпископи староукраїнської держави, що від часу до часу збиралися на собори; митрополит був для них повним зверхником навіть тоді, коли по смерті Ярослава М. стара київська держава розпалася на уділи. Над „Землею Руською” стояв все один митрополит, що своєю особою вязав роздроблені вже політично землі в одну цілість. Аж тоді, коли людність старої київської держави розпалася виразно на дві нації, українську та московську — також і митрополія поділилася на дві — київську та московську. Таким чином Церква зо своєю церковною організацією стала виразником та представником національної одности, а теж згодом окремішності українського народу. Тому не диво, що по упадку нашої держави митрополит це старший князь церкви, подібно, як для єпископів таки й прийнято назву „князя церкви”.

Не говорю вже про те, що та одноціла церковна влада дбала про одність релігійного обряду, почитання рідних святих, ширила ті самі погляди на життя, словом, витворювала одну ментальність, що перетривала до нинішніх днів.

4. Провідна роль київського культурного центру у Східній Європі.

Духова потуга київського митрополита була така велика, а церковно-національна культура київського, отже українського, центру була така переважлива на сході Європи, що вона завойовувала духово на довгі століття та держала у своїй духовій неволі сусідні народи, як москвичів, білорусинів, а навіть ставала на довгі часи притягальним духовим осередком для словянських народів на балканським півострові та несловянських румунів (тодішніх волохів та молдаван), які до XVII. ст. за літературну мову мають мову церковно-словянську українського характеру. Культура київського центру, враз з церковним життям, літературою, правом опановує великі території литовсько-руської держави та накидає завойовникам своє духове обличчя.

5. Україна і християнські народи Європи.

Заведення християнства, як офіційної віри в українській землі, не тільки причинилося до внутрішньої консолідації та витворення української нації як однієї цілості, але теж воно ввело наш нарід та нашу державу у тогочасну спільноту християнських народів Європи. Правда, Візантія докладала усіх сил, щоб зберегти і стару Україну тільки в обсягу своїх впливів та ізолювати її від західної Європи, однак це їй не вдавалося вже від перших літ нашого християнського життя. Вже від XI. ст. стоїть наша земля у дуже живих династичних, політичних, релігійно-духових та торговельних зв'язках сливе з усіма державами середньої та західної Європи, аж до упадку останньої української держави — галицько-волинської.

Українські Руриковичі пов'язані подружжями зв'язками з німецькими, шведськими, французькими, польськими та угорськими династіями, як рідко котра інша панівна родина в Європі, нерідко на велике згіршення візантійської грецької церкви, що по церковнім роздорі Михайла Керуларія стала дивитися на ті католицькі династії як на єретиків та вважала за заборонені подружжя з єретиками. Слідом за тими зв'язками проникають духові течії з заходу в Україну, ще більше причиняючись до витворення окремого типу християнства — як синтези східної та західної культури, під час коли Москва зо своїм духовим обличчям стала простим спадкоємцем візантійської виключності та ізоляції від католицького „єретичного заходу”. Тому не диво, що й релігійне об'єднання з Римом, яке згодом прийшло в Україну, було тут цілком природним впливом та завершенням українського духового типу, що витворювався довгими століттями. Релігійне ж об'єднання Москви з католицькою Церквою, навіпаки, все було безнадійне.

6. Культурні здобутки християнства і українське національне життя.

І хоча пізніше під ударами степових орд та через власне розбиття і незгоди впала потужна колись староукраїнська держава Володимира та Ярослава, і хоча сусіди, зберігаючи за захистними плечима українського народу своє існування, розібрали його державну територію, то все таки християнство в Україні-Русі перших віків прибиало такі величезні культурні запаси, що вони вистачили на довгі часи нашого політичного лихоліття, щоб зберегти український народ як окрему цілість із власною духовою індивідуальністю. Вони то при кожній прихильнішій констеляції негайно ставали джерелом відродження нації, а Церква все відігравала провідну роль.

Традиції Київської Русі стали для козащини спонукуючою побіч соціальної вузької програми видвинути теж широку національну, а навіть державницьку програму, як це виразно зазначає ректор Сакович в надгробнім слові на могилі Сагайдачного. Захистні крила церков все були й нині є тими оборонними городищами в найтяжчій житті українського народу.

Тож не диво, що й останнє відродження українського народу та його держави відразу мусіло завернути аж до традицій з часів св. Володимира, Христителя України-Русі, щоб знайти твердий ґрунт для своїх національних та великодержавних аспірацій. Перед великими традиціями Володимира та Ярослава сходить діло Хмель-

ницького чи навіть Мазепи вже тільки до ролі епізодичного зусилля рятувати хоч частину „зданія предків наших”.

У великих традиціях із часів хрищення нашої Батьківщини віднаходить українська нація свою ролю як порядкуючого чинника прав народів та справедливости в області над Чорним морем, у полуднево-східній Європі, та першого заборолу і причілля проти варварів — азійського та спорідненого з ним московського. Ось і зрозуміємо, чому тризуб св. Володимира з хрестом — знамено перемоги християнської ідеї в Україні, а не якесь інше знамя мусіло стати з історичної konieczности гербом відродженої третьої Української Держави.

Ф. В. Ферстер

ХРИСТОС І НОВІТНЯ ДУША*

1. ТВЕРДЖЕННЯ І ПЕРЕЧЕННЯ

Англійський державний муж лорд Біконсфільд, що жив коло половини минулого століття, вказав раз на ту велику безодню, яка ділить громадянство на два народи, що не розуміють себе взаємно, не признають уже ніяких спільних святощів і ледве чи говорять ще спільною мовою. Тепер інша пропасть грозить нашій культурі роздором на два світи, саме прірва поміж світом віруючого християнства і світом сучасної освіти. „Les deux Frances” — такий заголовок має книжка Павла Зайпля, що зображує протилежність між Францією церковною і Францією вільнодумною. Та протилежність пронизує нині цілу нашу культуру. Вона тим болючіша, що сягає аж до родин, відриває молоде покоління від старшого, збільшає мури і витворює вороже напруження поміж людьми, злученими з собою найтіснішими вузлами життя і праці. Що для одного — святе, для другого — смішне, що для одного — правда, для другого блуд і пересуд, що одному видається найдорожче, те другий уважає за патологічне, що для одного найвеличніше, другий називає оманною, а що врешті один уважає за фундамент усякої культури, в тому другий добачує божевілля, що нищить культуру. З одного боку побожний гурт навколішках в неділю величає в Богочоловіці розвязку всяких розвязок, а з другого встає така собі людина, як Ніцше, і говорить: „Коли в неділю чую гук дзвонів, питаю: „Чи це можливе? Все це для розп'ятого перед двома тисячоліттями Жида, що уважав себе за Сина Божого, хоч доказу на те твердження нема?”

Якщо існує дeneбудь істинно вавилонський заколот язика, то хіба в сучасній нашій культурі в ділянці світогляду. І либонь чи не найважніше теперішнє суспільне питання, як би усіх духово розділених людей получить знов у спільній пошані для того найвищого добра, від якого всі інші добра дістають щойно свою єрархію. Таке духове зєднання видається нині страшенно трудне. Ромен Ролян висловив одного разу надзвичайно влучну увагу, що щоправда бачив уже багато людей, які відзначаються пристрасною палкістю віри,

*) Це частина V. розділу надзвичайно глибокої і переконливої книжки Ф. В. Ферстера: „Христос і людське життя”.